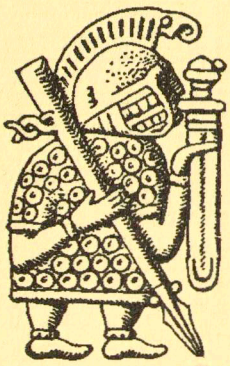

FORNVÄNNEN

JOURNAL OF SWEDISH ANTIQUARIAN RESEARCH

Mässhaksbroderier av Christofer och Johan Tobias Sergel

Estham, Inger

Fornvännen 120-125
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1968_120
Ingår i: samla.raa.se

Mässhaksbroderier av Christoffer och Johan Tobias Sergel

Vid Riksantikvarieämbetets textilkonservering konserverades 1967 en mässhake från Moheda kyrka,[1] fig. 1, vars dekor är av ovanligt hög konstnärlig kvalitet och även av stort konsthistoriskt intresse.

Dekoren är huvudsakligen i guld. På ryggsidan ses ett krucifix med Kristus utförd i reliefbroderi i läggsöm på ett kors av breda, geometriskt mönstrade guldgaloner. Kristus är framställd med en för reliefbroderier ovanlig intensitet och smärta i uttryck och rörelse. Detaljer såsom händer och fötter är tydligt karakteriserade. Den vänstra handen är knuten, den högra delvis öppen som till en välsignande gest. Kristus står på en stödplatta med fötterna bredvid varandra, fästade mot plattan med var sin spik. Höftklädet är fladdrande. Skägg och gloria saknas. Över Kristus ses titulus med INRI i svart mot guldgrund. Vid korsets fot är en lagerbekransad dödskalle med konsolformig underkäke över korslagda benknotor — allt i guldbroderi i låg relief. På var sin sida om korsets nederdel ses initialerna P. M. och B. G., förmodligen syftande på dåvarande kyrkoherden i Moheda »pastore Mag:» Bernhard Gumelius[2] samt årtalet 1758. På mässhakens framsida är en stråltriangel i guldbroderi med namnet Jahvé i svart. Längs mässhakens kanter är guldgaloner av samma slag som i korset, men smalare.

Motivet utgöres av ett barockkrucifix. Detaljerna är ovanligt utformade och visar en självständig uppfattning av ett för mässhaksbroderier från denna tid vanligt motiv. Typen av Kristusgestalt och lagerbekransad dödskalle är med undantag för flera arbeten från samma ateljé (se nedan) samt någon enstaka efterbildare veterligen unik i svenskt liturgiskt broderi. Även stödplattan med fötterna bredvid varandra och en spik genom varje fot samt fingrarnas ställning är ovanliga detaljer.

Broderiet är av hög teknisk kvalitet. Påfallande är de finstämda effekter, som bildas genom kontrasterna mellan blank och matt yta i guldläggsömmen åstadkomna genom ett skickligt utnyttjande av silke- och guldtråd i olika nyanser och kvalitet.

Moheda kyrkas räkenskapsbok ger ingen annan upplysning om mässhakens tillkomst än att den betalades under budgetåret 1 maj 1758–31 april 1759.[3]

En mässhake från Sövde kyrka, fig. 2, beskriven av Agnes Geijer och Brita Stjernswärd,[4] har broderier av otvivelaktigt samma utförande som Mohedas. Sövdemässhaken är enligt bevarad kvitterad räkning och korrespondens förfärdigad av hovbrodören Christoffer Sergell i Stockholm.

Dekoren på en mässhake från Grangärde kyrka är närmast identisk med

[1] Riksantikvarieämbetets textilkonserverings Pietas-katalog nr 4840/67.

[2] En kalk i Moheda kyrka har inskriften: »Moheda socknebuds kalck förferdigad 1758 pastore Mag: Bernhardo Gumelio» (Ragnar Blomqvist, Moheda kyrka, *Norra Allbo hembygdsförenings årsbok* 1934, s. 56).

[3] Moheda, L I a 2, Kronobergs län, VLA.

[4] Brita Stjernswärd och Agnes Geijer, Den sergellska mässhaken i Sövde kyrka, *Fataburen* 1948, s. 115–130.

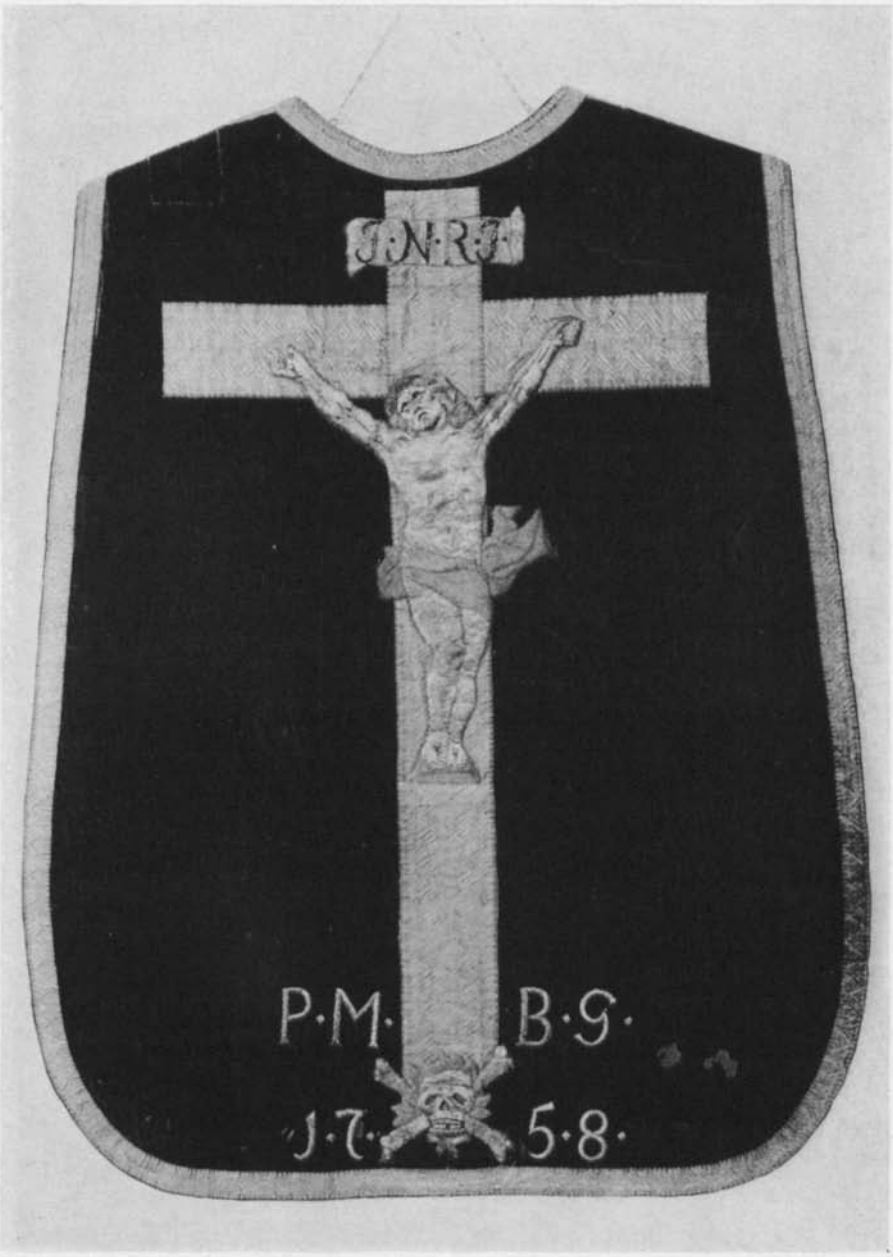

Fig. 1. Mässhake av rödbrun silkesammet med reliefbroderi i guld samt guldgaloner. Daterad 1758. Moheda kyrka, Småland. Foto N. Lagergren. ATA. — Chasuble of red brown silken velvet with relief embroidery in gold and gold galons. Dated 1758. Moheda Church, Småland. Photo N. Lagergren. ATA.

Fig. 2. Mässhake av karmosinröd silkesammet med reliefbroderi i silver samt guldgaloner. Daterad 1759. Sövde kyrka, Skåne. Foto ATA. — Chasuble of red silken velvet with relief embroidery in silver and gold galons. Dated 1759. Sövde Church, Skåne. Photo ATA.

Moheda- och Sövdebroderierna. Den är daterad samma år som Mohedas, 1758. På Kläckeberga kyrkas mässhake, daterad 1757, avviker broderiet så till vida att korset ej är av galoner utan broderat. Dödskallen saknar lagerkrans och har en för mässhaksbroderier traditionell utformning.

Ytterligare några mässhaksbroderier, samtliga av hög kvalitet, kan på grund av sin konstnärliga utformning föras till denna verkstad. De synes, trots variationer, vara broderade efter samma förlaga. I Danmarks kyrka finnes en mässhake, daterad 1765, vars broderiers huvuddrag helt stämmer överens med föregående beskrivna. Endast vissa detaljer har varierats; Kristus har skägg. Korset är helt broderat med en yttäckande guldläggsöm nedsydd i virvelmönster. Dödskallen är av samma förenklade typ som på Kläckebergaskruden. Broderiet på en mässhake, daterad 1766, tillhörande Riala kyrka, fig. 3, liknar i stort sett Danmarksskrudens. Kristus har här dock både skägg och gloria. Man kan i dessa senare broderier märka en viss förändring i Kristusgestaltens uttryck.

En mässhake, daterad 1768, i Köpings kyrka, torde också vara från Christoffer Sergells ateljé. Broderiet på denna har flera avvikelser men Kristusbildens huvuddrag, mått och utförande stämmer överens med de övrigas. Korset är, som på flera av de tidigare nämnda, av guldläggsöm i virvelmönster[5] (fig. 4).

[5] Följande mässhakar är konserverade: Grangärde k:a, Dr. P. nr 1896/39 Danmarks k:a, Up. P. nr 858/24, Riala k:a, Up. P. nr 3784/59. Köpings k:a, Vs inlämnad för konservering 1967.

Fig. 3. Mässhake av röd silkesammet med reliefbroderi i silver och silke. Daterad 1766. Riala kyrka, Uppland. Foto ATA. — Chasuble of red silken velvet with relief embroidery in silver and silk. Dated 1766. Riala Church, Uppland. Photo ATA.

Agnes Geijer framkastar teorin beträffande Sövdeskruden att på grund av arbetets skulpturalt höga kvalitet det skulle kunna vara ett verk av Christoffer Sergells son Johan Tobias. Man vet att denne arbetade i början av sin utbildning hos fadern för att lära brodöryrket.[6] Ragnar Josephson stöder denna teori.[7]

Inga mässhaksbroderier med säkerhet utförda av Christoffer Sergell innan sonen deltog i arbetet i verkstaden har ännu påträffats.[8] Om man jämför broderierna från 1757–58 och –59 med de senare finner man trots den gemensamma förlagan så stor skillnad i den konstnärliga uttrycksformen hos Kristusgestalten att man kan förmoda att Johan Tobias inte bara har gjort förebilden till broderierna utan själv varit närvarande vid förfärdigandet av de fyra tidigare medan fadern förmodligen varit ensam om de senare broderierna. Den förenklade dödskallen, som har kommit till användning i broderierna från 1757, 1765 och 1766 torde vara efter faderns teckning.

Josephson hävdar att broderierna på Sövdeskruden jämte en porträttbyst av fadern är de enda arbeten av Johan Tobias Sergel, som är säkert daterade till

[6] Agnes Geijer, *anf. arb.* s. 129. Ludvig Looström, Johan Tobias Sergels föräldrahem, *Samfundet S:t Eriks årsbok* 1918, s. 101.

[7] Ragnar Josephson, *Sergels fantasi*, Stockholm 1956, s. 31.

[8] Två mässhaksbroderier enl. räkning levererade till slottskapellet 1755 (L. Looström, *anf. arb.* s. 101) har ej kunnat påträffas.

Fig. 4. Mässhake av svart silkesammet med reliefbroderi i guld, silver och silke. Daterad 1768. Köpings kyrka, Västmanland. Foto N. Lagergren. ATA. — Chasuble of black silken velvet with relief embroidery in gold, silver and silk. Dated 1768. Köping Church, Västmanland. Photo N. Lagergren. ATA.

1759 »första året efter Parisvistelsen». Josephson antar att de måste ha framgått direkt ur Parisstudierna.[9] Då nu ytterligare tre mässhakar med broderier mycket närstående Sövdeskrudens men daterade redan 1757 och 1758 med säkerhet har identifierats förändras bakgrunden för detta antagande. Man vet att Sergel vistades i Paris under en tid av sju månader från april 1758. Av Grangärde kyrkas räkenskapsbok framgår att denna mässhake betalades den 23 oktober 1758. Detta innebär att förstudierna och broderierna måste vara utförda före Parisresan.

Inger Estham

Summary

An embroidered chasuble at Moheda Church bears Christ on the Cross as well as the date 1758. The details of the embroidery differ essentially from what is customary in Swedish embroideries of this type. A chasuble dated 1759 in Sövde Church has practically identical embroideries and was made by the court embroiderer Christoffer Sergell of Stockholm. Further chasuble embroideries dated 1757, 1758, 1765 and 1766 can be attributed to this workshop. Agnes Geijer has put forward a theory that the Sövde chasuble was executed after a drawing by

[9] Ragnar Josephson, *anf. arb.* s. 30–31.

the embroiderer's son, the sculptor Johan Tobias Sergel. Ragnar Josephson supports this theory and considers that the Sövde embroideries are results of J. T. Sergel's studies in Paris in 1758. As further embroideries of the same execution but dated as early as 1757 and 1758 have now been identified, this means that the design and execution of the embroideries must have been carried out before Sergel's Paris journey.

Gripenhielms Mälarvyer 1688

Enmansprestation eller kollektivt arbete?

Den 2 augusti 1688 lättade en kunglig jakt ankare utanför Runsa vid Skarven, den smala del av Mälaren som leder upp mot Sigtuna och Uppsala. Ombord befann sig den unge energiske chefen för lantmäteriet Carl Gripenhielm med fem medhjälpare. De skulle ut på en expedition för att utföra »en exakt och ackurat karta över hela Mälaren med de öar, grund och lägenheter, som där finnas», en för den tiden stor och viktig uppgift. Redan 1687 hade Gripenhielm av Kungl. Maj:t fått i uppdrag att göra en Mälarkarta, men resultatet, som grundade sig mest på »åtskillige gamla makulaturer» (koncept), hade inte tillfredsställt konungen, som muntligen befallde Gripenhielm att fortast förfärdiga »en hel fullkommen karta över Mälaren». På egen begäran hade Gripenhielm på fyra eller fem veckor fått disponera jakten med kajuta för papper och instrument samt utrustad med en esping och en julle för kortare utflykter.

Gripenhielm hade i förväg varslat lantmätarna i de olika länen att vara beredda att möta honom med både koncept och rena kartor. Till landshövdingarna skrev han för att få hjälp av betrodda män med vägvisning och namnuppgifter. Den beräknade tiden visade sig naturligtvis vara för knapp – man hindrades bl. a. av regn och oväder. Hela färden tog i stället 47 dagar, den 17 september avslutades den säkerligen besvärliga seglatsen. Den utsträckta tiden blev ett krux för Gripenhielm, som hade svårt att få ersättning för sina ökade kostnader.

Ett drygt år tog kartans utarbetande. Man infordrade tid efter annan kompletterande kartor, och när isarna bar skickades ett par man ut med häst och släde för att mäta de största sjölederna mellan Kungsör och Uppsala. På våren 1689 inköptes papper, linnelärft, färg m. m., och på hösten samma år kunde Gripenhielm till konungen överlämna sin nya Mälarkarta med en högst underdånig och utförlig tillägnan, i vilken han bönfaller majestätet att »i Nådigt betraktande av tidens korthet, distriktens vidlyftighet och assistenternas ringa tal detta mitt allerunderdånigaste arbete med hög kunglig Nåde upptaga». Kartan blev av jätteproportioner, nära 3,5 m lång och över 2,1 m hög, färgrikt kolorerad och omgiven av inte mindre än nittiosex utsikter av städer, slott, herrgårdar och farleder runt Mälaren.

Ovanstående uppgifter är hämtade ur ett 1966 tryckt arbete, *Bilder från en Mälarfärd 1688*, Gripenhielms Mälarkarta och dess vyer, författat av docenten